

Loopbaanonderbreking en deeltijdwerk

Hoe krijgt integratie vorm bij een afwijkend arbeidspatroon?

Katrijn Vanderweyden*

In het debat over de toekomst van onze arbeidssamenleving komen verschillende vragen aan de orde. Een ervan betreft de betekenis van betaald werk voor de integratie van mensen in de samenleving. Is een betaalde (voltijd-)baan noodzakelijk voor de sociale integratie van mensen? Zijn er adequate alternatieven? Wat gebeurt wanneer het beleid relatief nieuwe posities zoals loopbaanonderbreking en deeltijdwerk creëert of stimuleert? Om over de betekenis van arbeid en niet-arbeid verdere inzichten te verwerven, voerden we een kwalitatief onderzoek uit bij voltijdloopbaanonderbrekers en bij (vrijwillig) deeltijdwerkers. Bij deze mannen en vrouwen ontdekten we dat er zeer zeker functionele alternatieven zijn voor een voltijdbaai voor het leven, maar dat de concrete gestalte hiervan niet voor iedereen dezelfde is. Meer bepaald vonden we verschillende cultuurpatronen of types respondenten die telkens door eigen kansen en beperkingen worden gekenmerkt: herschikkers, afwijkers, bekeerlingen en twijfelaars.

Trefwoorden: loopbaanonderbreking, deeltijdwerk, sociale integratie

Inleiding

In hoeverre moet de oude doelstelling van volledige werkgelegenheid nog gehandhaafd worden of in hoeverre is de invulling van dit concept vandaag aan hertekening toe? Deze vraag werd tot voor kort weinig expliciet gesteld. In de praktijk blijft de traditionele doelstelling van volledige werkgelegenheid vrij ongeschonden gehandhaafd. Vandaag is deze zelfs uitgebreid tot het streven naar de (voltijdse) tewerkstelling van beide partners in een gezin. Vele tewerkstellingsmaatregelen getuigen van dit streefdoel om ieder lid van de samenleving betaalde arbeid aan te bieden (conform het principe van de 'actieve welvaartsstaat' van Vandembroucke, 1999). De achterliggende overtuiging is dat betaalde arbeid onmisbaar is voor de mens. Voor zowel het welzijn van het individu als het functioneren van de samenleving acht men het noodzakelijk iedereen van een behoorlijke job te voorzien. Betaalde arbeid is essentieel voor de menselijke ontplooiing en

voor de integratie van individuen in hun samenleving. Men gaat ervan uit dat wanneer er in de samenleving een schaarste is aan jobs, het beleid (de stimulering van) jobcreatie tot zijn prioritaire taken moet rekenen.

Ook vanuit wetenschappelijke hoek vindt deze visie ondersteuning. Het 'latentedeprivatiemodel' van Marie Jahoda, geformuleerd op het einde van de jaren zeventig, staat nog steeds als referentiekader voorop. Deze theorie stelt dat bezoldigde arbeid een aantal essentiële functies vervult in het leven van individuen. Arbeid vervult volgens Jahoda naast zijn manifeste functie (bezoldiging en andere materiële voordelen) ook een aantal latente functies die minder worden onderkend. Bezoldigde arbeid (1) structureert volgens haar de tijd van individuen, (2) is een belangrijke bron van sociale contacten en sociale ervaringen, (3) verbindt individuen met doeleinden die hun persoonlijke preferenties overstijgen, (4) levert status en identiteit, (5) dwingt tot activiteit en biedt kan-

* Katrijn Vanderweyden is werkzaam bij de Universiteit Antwerpen, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen, B2610 Antwerpen. E-mail: katrijn.vanderweyden@ua.ac.be.

sen tot het ontwikkelen van competenties en vaardigheden. Iemand die werkloos is, is volgens deze theorie ernstig 'gedeprimeerd', niet enkel op financieel gebied maar ook op deze 'latente' domeinen (Jahoda 1979, 1984). De consequentie van dit model is dat elk individu betaalde arbeid broodnodig heeft (en niet enkel omwille van 'het brood') en dat een samenleving elk van haar leden van een bezoldigde arbeidsplaats moet voorzien.

De bevraging van het model van onze arbeidsamenleving werd enige tijd geleden in gang gezet door het voortbestaan van een hardnekkige structurele werkloosheid met sociale uitsluiting tot gevolg (onder andere CJD, 1994; Offe, 1995; Pixley, 1993). Vandaag zet de discussie zich verder vanuit de aandacht voor de fundamentele taakverdelingsproblemen die het tweeverdienersschap met zich meebrengt (bijvoorbeeld Boulton, 1999; Crompton, 1999; Cantillon, 2001; van Hoof, 2001). Thema's als 'tijdsdruk' en 'levenskwaliteit' zijn hoog op de maatschappelijke agenda verschenen.

In heel de discussie over welke inhoud onze arbeidssamenleving in de toekomst kan en moet hebben, is ons inziens één vraag erg cruciaal, en dat is die naar het belang van betaalde arbeid voor de integratie van mensen in de samenleving. Of nog: is volwaardige integratie van mensen ook mogelijk zonder of met een beperkt aandeel arbeid? Met een eigen empirisch onderzoek wilden we hierover verdere inzichten verwerven. Eind 1999 en begin 2000 ondervroegen we 24 voltijdloopbaanonderbrekers en 19 (vrijwillig) deeltijdwerkers in diepte-interviews. Bij hen wilden we nagaan hoe de sociale integratie verloopt van mensen die bewust niet of minder werken dan normaal.¹

De loopbaanonderbrekers die we ondervroegen, zijn Vlamingen die gebruikmaakten van het Belgische stelsel van loopbaanonderbreking dat in 1985 werd ingevoerd en sindsdien stelselmatig werd uitgebreid. Het geeft werknemers de mogelijkheid hun loopbaan langdurig te onderbreken met de garantie dat ze na de onderbreking terug bij hun werkgever aan de slag kunnen. Hierbij worden hun socialezekerheidsrechten in belangrijke mate gevrijwaard en krijgen ze een maandelijks uitkering (MTA, 1999). In januari 2002 kwam er een alge-

meen recht op loopbaanonderbreking en voortaan mag elke werknemer minimum één jaar van het stelsel gebruikmaken (met de keuze tussen een voltijd- of een deeltijdonderbreking). Samen met de invoering van dit algemeen recht werd het stelsel herdoopt tot 'tijdskrediet'. De maandelijks uitkeringen werden verhoogd en bedragen sindsdien 365 euro bij een anciënniteit van minder dan vijf jaar en 486 euro bij een anciënniteit van vijf jaar of meer (onder andere NAR, 2001). De deeltijdwerkers die we ondervroegen, zijn Vlamingen die los van dit stelsel voor een deeltijdbaan opteerden.

In Vlaanderen (en België) zijn zowel loopbaanonderbreking als deeltijdwerk vooralsnog uitzonderingen, hoewel de populariteit van beide formules stijgt. In 2002 maakte ongeveer 6,2% van de Vlaamse loontrekkenden gebruik van het stelsel van loopbaanonderbreking/tijdskrediet, wat overeenkomt met 132.000 mensen. 30% daarvan koos voor een volledige onderbreking, de anderen voor een deeltijdonderbreking. 21% van de Vlaamse gebruikers zijn mannen (zie RVA, 2003). Deeltijdarbeid is veel ruimer verspreid in België en Vlaanderen. Ongeveer 21% van de Vlaamse loontrekkenden werkt deeltijds (5% bij de mannen en 41% bij de vrouwen). Dit aantal nam de laatste decennia sterk toe. Zo werkte in het begin van de jaren tachtig nog maar 8% in deeltijd. Loopbaanonderbreking en deeltijdwerk worden in België en Vlaanderen pas de laatste jaren doelbewust door de overheid gepromoot als stelsels die de combinatie werk en privé-leven vergemakkelijken (Vanderweyden, 2002).

Bij onze groep van 24 voltijdloopbaanonderbrekers en 19 deeltijdwerkers wilden we bijkomende inzichten verwerven over het belang van betaalde (voltijd)arbeid voor de integratie van mensen in de samenleving. Welke functies vervult werk op dit vlak en welke alternatieven zijn er werkzaam? Leidt de constructie van (relatief) nieuwe posities die afwijken van de 'voltijdbaan voor het leven', zoals loopbaanonderbreking en deeltijdwerk, tot veranderingen in de wijze waarop integratie totstandkomt?

Onze groep respondenten werd volgens de methode van *selective sampling* samengesteld. We selecteerden de respondenten doelbewust op basis van vooraf gekozen criteria. Daarbij han-

teerden we twee basiscriteria. Het eerste is het geslacht: de respondenten zijn voor de helft mannen, voor de helft vrouwen. Het tweede basiscriterium is de motivatie voor de verminderde arbeidsdeelname. Ook hier zorgden we voor een evenwichtige spreiding: de ene helft koos ervoor omwille van kinderen, de andere helft omwille van een andere reden (studie, meer tijd, werk beu, reizen, zorg voor familie). Belangrijke aanvullende criteria waren dat de respondenten op het moment van het interview niet ouder mochten zijn dan 45 jaar en dat ze minimum één jaar voltijd in loopbaanonderbreking waren of minimum één jaar tussen 40 en 60% werkten (ongeveer een deeltijdbaan). Loopbaanonderbrekers worden gekenmerkt door een contrastervaring: van het ene moment op het andere verdween loonarbeid in hun leven. Op deze wijze wordt voor hen de betekenis van werk erg duidelijk: samen met de job verdwenen de functies die die job vervulde. Bij de deeltijdwerkenden neemt betaalde arbeid niet de klassieke dominante positie in, zoals het geval is bij een voltijdbaan. Daarom kunnen we bij hen spreken van een contrast tussen betaalde arbeid en andere activiteiten als basis voor hun sociale integratie.

De respondenten werden gerekruteerd via uiteenlopende kanalen, zoals personeelsdiensten, vakbonden, persoonlijke contacten en lokale ruilkringen. Meer dan de helft van de respondenten werd gerekruteerd via een oproep tot medewerking in drie Vlaamse weekbladen (een van de socialistische vakbond, een van de christelijke vakbond en een van de Gezinsbond). In totaal interviewden we 15 laag- tot middengeschoolden en 28 hogeschoolden.² De respondenten werken in uiteenlopende jobs en sectoren (onder andere industriearbeiders, verpleegsters, onderwijzers, informatici, secretaresses, een directrice, een belastinginspecteur). Gemiddeld zijn de respondenten 36 jaar, 34 van de 43 respondenten zijn gehuwd of wonen samen met een partner en 32 respondenten hebben een of meerdere kinderen.

Om de integratie-ervaringen van de respondenten in kaart te brengen, ontwierpen we een eigen schema waarin integratie wordt bekeken als een gebeuren dat zich afspeelt in vier dimensies: persoonsontwikkeling (het uitbouwen van een eigen identiteit en het ontwikke-

len van vaardigheden), behoeftebevrediging (het tegemoetkomen aan materiële en immateriële behoeften), burgerschap (verbonden zijn met de samenleving via rechten en plichten) en daadwerkelijk maatschappelijk participeren) en sociale orde (over sociale contacten beschikken, status verwerven en het tijdsgebruik structureren). In de inleiding noemden we de latente en manifeste functies die Jahoda onderscheidde. Deze zijn in dit schema verweven. Het schema dient louter als instrument om de integratie-ervaringen van de respondenten overzichtelijk in kaart te brengen. In elk van de vier onderscheiden dimensies en hun deelaspecten gingen we na hoe bij onze respondenten hun integratie zonder of met minder werk vorm krijgt. In de volgende paragraaf geven we de voornaamste resultaten.

Wat betekent minder werken voor de sociale integratie?

De gehanteerde onderzoeksmethode bestond uit een voortdurende vergelijking van (uitge-type en gecodeerde) interviewfragmenten om zo *grounded theory* te kunnen ontwikkelen (Glaser, 1971; Maso, 1998). Deze voortdurende vergelijking toonde ons dat de integratie van mensen in een afwijkend arbeidspatroon niet steeds op dezelfde wijze verloopt. We ontdekten met name enkele specifieke integratiepatronen of types respondenten doorheen alle vier de integratiedimensies. Die types kregen vorm in een cyclisch proces waarbij de analyse van de interviews leidde tot de ontdekking van types, en deze types op hun beurt de analyse weer beïnvloedden en verfijnden (wat weer kon leiden tot een bijstelling van de types enzovoort). Omdat we in dit artikel de resultaten van dit cyclisch proces uiteenzetten, zijn de diverse types van in het begin van de rapportering aanwezig. Doorheen het verhaal zullen ze dan verder vorm en diepgang krijgen. We schetsen eerst kort de gevonden types en lichten vervolgens de verschillen in de integratiepatronen per dimensie toe.

Vier types respondenten

In de analyse van ons onderzoeksmateriaal ontdekten we vier verschillende types respondenten: de herschikkers, de afwijkers, de bekeerlingen en de twijfelaars.³

Bij een deel van de respondenten bleek het (gedeeltelijk) wegvallen van hun baan met name vooral een *herschikking* van hun sociale rollen te omvatten. De loopbaanonderbreking of het deeltijdwerk neemt bij hen de vorm aan van een rustpunt in hun leven. Voor een ander deel van hen kadert het nieuwe arbeidspatroon in een proces van *bekering*. Deze mensen zitten in een fase waarin ze zich bezinnen over hun leven, waarin een mentaal omschakelingsproces plaatsvindt. Bij een derde type respondenten vond nooit een bekering plaats. Deze *afwijkers* werden al van jongsaf gesocialiseerd in een subcultuur waarin de keuze voor loopbaanonderbreking of deeltijdwerk als 'normaal' wordt ervaren. Een laatste type respondenten, *de twijfelaars*, laveert tussen een *herschikking* en een *bekering*. De twijfel op zich speelt bij hen een bepalende rol. In figuur 1 geven we de types schematisch weer en vermelden we hoeveel respondenten tot elk type behoren.

Voor de verschillende types loopbaanonderbrekers en deeltijdwerkenden verloopt hun integratie in de samenleving op een andere manier. Hoewel deze integratiepatronen of types doorheen alle vier de integratiedimensies vorm en diepgang krijgen, komt hun essentie in de identiteitsvorming het duidelijkst naar voor. We behandelen deze dimensie als eerste en schetsen vervolgens de analyses op het vlak van behoeftenbevrediging, burgerschap en de sociale orde.

Persoonsontwikkeling

Mensen die ervoor kiezen minder te werken, doen dit vanuit uiteenlopende contexten. Hun eigen identiteit vormt hierin een erg centraal element. Voor een deel van de respondenten staat de ouderrol (tijdelijk) voorop. Een 'goede vader of moeder' zijn, betekent voor deze 'herschikkers' méér thuis zijn en minder werken:

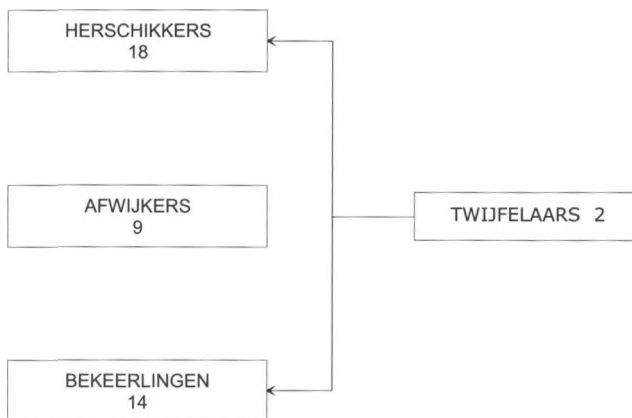
"Je kiest, vanaf het begin kies je van, ik ga carrière maken of ik wil een gezin stichten."

Marleen,⁴ 41 jaar, verpleegster in loopbaanonderbreking.

Ook mannelijke respondenten identificeren zich, tegen de normale genderverwachtingen in, met de rol van centrale zorgfiguur. Zo zegt Johan, een in deeltijd werkende milieucoördinator van 32 jaar:

"Ik probeer een goede vader te zijn. Dat is misschien nog het belangrijkste, een goede vader willen zijn."

Wat hierbij opvalt, is dat *mannen* die normatief gericht zijn op hun gezin, beter bestand zijn tegen de 'gulzigheid' van het ouderschap. Zij verantwoorden hun keuze voor de zorg voor hun kinderen vanuit persoonlijke, idiosyncratische voorkeuren en koppelen deze keuze tot op zekere hoogte los van de verantwoordelijkheid voor het huishouden. *Vrouwen* vin-

Figuur 1 Overzicht types respondenten.

den het eerder hun morele taak om niet alleen de zorg voor hun kinderen maar ook het huishouden op zich te nemen, en verantwoorden hun keuze voor minder werken eerder vanuit de traditionele rolverwachtingen die zorg voorbestemmen voor vrouwen. Zo verwijst de textielarbeidster Conny naar de evidentie dat 'vrouwen de kinderen dragen' en 'mannen gaan werken':

I:⁵ "En hoe hebt ge beslist om die loopbaanonderbreking te pakken, hebt ge dat echt samen besloten?" R: "Eigenlijk, allez ja, hij heeft ook tegen mij gezegd van gij moet het beste aanvoelen hoe en wat, want ja, gij hebt negen maand de kinderen gedragen. Ja, de mannen gaan werken en dat is het dus."

Conny, 27 jaar, textielarbeidster in loopbaanonderbreking.

Ann, een directrice van een verzekeringsbedrijf en moeder van een kleuter en een peutertweeling, spreekt in gelijkaardige culturele termen. Ze zegt dat zwangerschap en bevalling fysieke, dus typisch vrouwelijke gegevens zijn, maar voegt daaraan toe dat je 'als mama wel meer feeling hebt om met de kindjes bezig te zijn'.

Sommige respondenten wijken hiervan af. Zij zien hun thuis zijn eerder in het kader van een 'taakdruk' die moet worden opgelost dan als een morele opdracht die gepaard gaat met het ouderschap. Deze meer 'praktische' herschikkers identificeren zich slechts tijdelijk met hun nieuwe rollen en spreken eerder in zakelijke termen over hun herschikking. De link tussen hun identiteit en de keuze voor een verminderde arbeidsparticipatie is erg klein. Zo drukt Laurence, die een loopbaanonderbreking nam om haar echtgenoot naar het buitenland te volgen, haar situatie als volgt uit:

I: "Kan u uw (vroegere) leven als loopbaanonderbreker in één uitspraak of enkele woorden samenvatten?" R: "Een tijdelijke, ietwat ongewone situatie, opgelegd door de omstandigheden."

Laurence, 33 jaar, directiesecretaresse in loopbaanonderbreking.

Er zijn ook herschikkers die niet op het gezin, maar op hun eigen persoon gericht zijn. Bij hen komt de aanleiding om werktijd in te rui-

len tegen tijd voor andere activiteiten niet vanuit het gezin, maar wel vanuit een eigen, persoonlijke behoefte. Zo vond Corine, een vrouwelijke burgerlijk ingenieur van 38 jaar die in de informaticasector werkt, het nodig haar loopbaan even te onderbreken om op adem te komen en nadien haar oude leefpatroon weer te kunnen heropnemen:

"Op een gegeven moment, als je met allerlei taken bezig bent en je er absoluut geen tijd voor kunt maken, dan heb ik zo iets van: 'Oh, stop, dit gaat niet meer verder.' En dan moet ik daar ook weer de tijd voor nemen. Net voor de loopbaanonderbreking was dat zo, want er gebeurt veel te veel, er zijn veel te veel zaken en je hebt er geen tijd voor. Dus zo eventjes stoppen en dan heb je weer energie voor vier vijf jaar volle bak. (...) Tegen het einde had ik iets van: 'Nu heb ik zo ongeveer gedaan wat ik wilde doen.' En ook zo iets van een beetje meer dan vroeger als je de grote vakantie en je tegen eind augustus zo iets had van nieuw schoolgrief en terug naar 't school, had ik zo iets van: 'Oké, er terug tegenaan.'"

Corine, 38 jaar, burgerlijk ingenieur in loopbaanonderbreking.

Bij *afwijkers* en *bekeerlingen* is er veel meer aan de hand dan bij herschikkers. Hun keuze voor loopbaanonderbreking en deeltijds werk gaat duidelijk gepaard met een 'abnormale' kijk op het leven. Deze (vooral midden- tot hooggeschoolde) mannen en vrouwen hanteerden veelal een uitgesproken individualistische taal die de behoeften en wensen van de eigen persoon als uitgangspunt neemt. De activiteiten die ze opnemen, worden beoordeeld in termen van zelfverwezenlijking. Zo wordt ook de eventuele zorg voor een gezin gezien als een activiteit die je eigen persoon verrijkt:

"Zo een klein kindje, dat geeft een doel hè. Zo iets heb ik nog nooit meegemaakt. Zo een kind, van uzelf. Ik heb daar heel veel plezier aan dat ik daar kan zijn voor haar. Wij hebben een hele goede relatie. (...) Ik kan me verrijken. Ik kan me geestelijk verrijken. Ik kan mij emotioneel verrijken."

Rita, 35 jaar, medewerker personeelsdienst in loopbaanonderbreking.

Zowel wat het gezin als het werk betreft, benadrukken bekeerlingen en afwijkers daarbij het belang van een zekere afstand in hun rollen.

Ze maken de 'rolspelende' persoon als het ware los en eisen er een onafhankelijke ruimte voor op. Bekeerlingen en afwijkers streven autonomie en afwisseling na door bewust deel te nemen aan diverse levenssferen:

"Maar zelfs nu in politiek, alleen maar dat doen? Ik weet zo niet. Ik denk dat je nogal rap met die frustratie zit van: alleen maar dat."

Roos, 43 jaar, in deeltijd werkende bediende.

Het verschil tussen bekeerlingen en afwijkers is dat de eersten een soort 'identiteitscrisis' doormaken waarin ze hun eigen biografie willen hertekenen en hun werkrol in het kader daarvan omgooien:

I: "En de reden waarom dat ge echt zo afgebouwd hebt hè [het voltijdse werkregime] kunt ge dat eens uitleggen? R: "De reden is feitelijk ... Dat is een beetje een proces zo. (...) Dat besef ik nu want ge moet er veel jaren over doen om dat voor uzelf te kunnen toegeven, dat is een beetje uw ego wat opzij zetten, ja, dat is niet evident zoiets. (...) Niet dat ik zo succesgericht was of zo, dat heb ik nooit niet gehad, maar toch, ne mens heeft een heel sterk ego, en ik voelde mij daar niet goed meer bij. Ik zat hier, mijn praktijk is hier beneden, in de kelder, en ik zat daar veertig, vijftig uren, zelfs meer, en er ging veel aan mij voorbij. De kinderen gingen aan mij voorbij, en het leven ging voor een stuk aan mij voorbij. (...) En ik had niet echt het gevoel meer dat ik op die manier wou voortgaan."

Kris, 39 jaar, deeltijds werkende kinesist.

Sommige bekeerlingen hadden een keerpunt in hun leven verwacht en gezocht. Anderen kozen voor loopbaanonderbreking of deeltijdwerk als een tijdelijke overbruggings- of herschikkingsmaatregel. Bij hen leidde hun veranderde arbeidspatroon onbedoeld tot een heroriëntering van hun denken over het werk en het leven. Zo is er de secretaresse Marijke (33 jaar) die een loopbaanonderbreking nam omdat haar kinderen te gemakkelijk ziek werden in de kinderkribbe en omwille van die gezondheidsproblemen beter thuis werden opgevangen. Door het – door praktische omstandigheden – thuis zijn met haar kinderen ontwikkelde Marijke evenwel een andere kijk op werken en zorgen. Ze is er de 'dagelijkse *rush*' door in vraag gaan stellen die gepaard gaat met voltijds werken en de kinderen naar de kribbe brengen.

De *afwijkers* hadden bij wijze van spreken al altijd een afwijkende identiteit waarin zowel het werk als het gezin deel uitmaakt van een gediversifieerde rollenset. Net als bekeerlingen benadrukken deze respondenten het belang van je leven zelf te bepalen, maar zij zien dit veel minder als een contrast met een vorige episode in hun leven:

R: "Ik heb mijn leven in eigen handen. Ik laat me niet leven. I: "En heb je het gevoel dat het systeem van loopbaanonderbreking je ook toelaat om te doen wat je zelf wil?" R: "Ah ja, dan spring je nog eens uit de band en zeg je: 'Ik wil dat nu doen.' Wat anderen ook doen of niet doen. Ja, dat systeem draagt daartoe bij dat je zo eens kunt... dat je een zekere, onbeperkte vrijheid hebt. Een grote vrijheid die je naar eigen goeddunken kan benutten. Daar is dat systeem ideaal voor. (...) Er wordt je iets aangeboden, iets schitterends. Al wat je hebt, blijf je behouden."

Kristiaan, 44 jaar, leraar in loopbaanonderbreking.

Twijfelaars tot slot zijn het minst voorkomende type respondent. Het betreft twee (hooggeschoolde) vrouwen die werken associëren met iets voor jezelf doen en thuis zijn met iets dat je voor je kinderen doet. Ze worstelen met een tweestrijd tussen hun drang tot zorgen aan de ene kant en de drang tot de uitbouw van een carrière aan de andere kant. Deze tweestrijd staat een eenduidige sociale identiteit in de weg:

"Dus in feite bouw je daar iets echt zelf op [op het werk] en ik was wel fier op mezelf dat ik dat kon, zo overschakelen. Dan was dat weer van: ja, wie maakt hier de keuze van parttime te gaan werken? Ergens wou ik dat wel omdat het altijd een wens was van kinderen en ik wil daar ook voor zorgen. En toch is dat moeilijk om zoiets los te laten wat je dan opgebouwd hebt."

Machteld, 38 jaar, deeltijds werkende directie-secretaresse.

Onder meer op het vlak van het *arbeidsethos* komen de verschillen tussen de respondenten mooi tot uiting. Samen met een sterke intrinsieke arbeidsoriëntatie, zien de meeste loopbaanonderbrekers en in deeltijd werkenden het werk als een belangrijke waarde in het leven. Werk wordt niet volledig 'onttoverd', zoals de

pleidoaien voor een vrijetijdsmaatschappij vooropstelden (bijvoorbeeld Dumazedier, 1962; Sue, 1982). Slechts twee respondenten, met name een bekeerling (Maarten, een chemiearbeider) en een afwijker (Kristiaan, een leraar), beschouwen werk als een extrinsieke, heteronome activiteit die niet bevredigend is en liefst vervangen wordt door vrije tijd. Bij de andere bekeerlingen en afwijkers stootten we op een heel ander soort ethos. Bij hen ontdekten we een *verfijning* van de traditionele, op plicht gerichte invulling. Het oude puriteinse aspect van een ongenueanceerde plicht tot werken wordt afgewezen. Het verfijnde arbeidsethos zegt: 'werk doe(t) je goed, en niet omdat het moet'. Mensen hebben wel een plicht om zinvol bezig te zijn, maar dit kan evenzeer betekenen dat het nuttig is tijdelijk de arbeidsparticipatie terug te schroeven. Wanneer je iets niet goed kan doen, doe je het beter niet. Zelf volvoering halen uit wat je doet, staat centraal, maar dit hangt inherent samen met een bijdrage leveren aan de samenleving, of meer concreet met iets betekenen voor anderen. Hoewel het ethos duidelijk individualistisch van inslag is, stijgt het daarmee uit boven puur eigenbelang. Bij de herschikkers vinden we een dergelijk ontplooiingsgericht ethos veel minder of niet terug. Hoewel ze evenzeer de intrinsieke waarde van arbeid onderkennen, wijzen zij vooral op de instrumentele noodzaak om te werken ('wie niet steelt of erft, die werkt tot hij sterft').

Samen met een herschikking van de sociale rollen worden tot slot ook de *vaardigheden* herschikt. Andere of nieuwe rollen die op de voorgrond treden, vereisen andere of nieuwe vaardigheden. De herschikkers maken een tijdelijke 'herschikking' van hun vaardigheden door. Zonder veel poespas worden hun oude vaardigheden tijdelijk opgeborgen of zo nodig onderhouden. Voor een deel van hen treden gezinsgebonden vaardigheden op de voorgrond. Een goede ouder zijn wordt belangrijk. Vooral mannen geven aan dat ze op dit vlak over de nodige talenten beschikken. Voor vrouwen is het veel meer vanzelfsprekend dat ze 'kunnen' zorgen. De werkgerelateerde vaardigheden worden op hun beurt wat opzijgeschoven, omdat het uitbouwen van de beroepsloopbaan tijdelijk niet als belangrijk wordt gezien. Meer dan de herschikkers blijven de *twijfelaars* beroepsge-

oriënteerd. Zij hebben het moeilijk met een verenging tot de – voor hen toch wat uitdaging missende – gezinssfeer. Zij proberen dan ook professioneel bij te blijven. Bij de *bekeerlingen* gebeurt er veel meer dan een loutere herschikking van de vaardigheden. Hun mentale omschakelingsproces leidt tot de ontwikkeling van *andersoortige* kennis en kundes. Samen met de ontmanteling van hun oude realiteitsstructuur verliezen vele oude talenten hun nut. In soms ingrijpende leerprocessen komen nieuwe talenten tot rijping die aansluiten bij de ontluikende nieuwe subjectieve realiteit. Regelmatig dringen zich daarbij beroepsmatige heroriënteringen op. De afwijkers bewegen zich, mede dankzij hun veelzijdige talenten, vrij soepel tussen verschillende levenssferen. De verschillende rollen die ze met de nodige ambitie opnemen, bevruchten elkaar. Ook hun loopbanen vertonen eerder een grillig en afwisselend karakter.

Behoeftenbevrediging

Minder werken betekent minder verdienen. Voor sommige respondenten wil dit zeggen dat ze echt op een laag inkomen terugvallen. Andere, meer welstellende respondenten, merken nauwelijks een verandering. Het verschil in beroepsinkomen op zich is evenwel slechts een klein deel van de puzzel. Ten eerste wordt de nieuwe inkomenssituatie beïnvloed door een herschikking in de kosten en baten die gepaard gaat met een overgang naar niet of minder werken. Sommige kosten nemen af (bijvoorbeeld kinderopvang en werkkledij), anderen nemen toe (bijvoorbeeld elektriciteit en verwarming). Ten tweede hanteren de respondenten allerlei strategieën om financieel te kunnen rondkomen. Ze passen hun levensstijl aan. Deze strategieën zijn onder meer het aanwenden van spaargeld, het snoeien in de courante uitgaven, taken zelf doen in plaats van ze uit te besteden en bezuinigen in de kost van wonen. We ontdekten dat, in analogie met de identiteitsvorming, de veranderingen bij de *herschikkers* zich vooral op dit vlak concentreren. Indien nodig, passen ze hun consumptiepatroon aan. Een deel van de herschikkers kan zich eenvoudigweg tijdelijk met de veranderde financiële omstandigheden verzoenen. Een ander deel van de herschikkers aanvaardt de krapere financiële situatie in functie van de gezinswaarden die ze willen nakomen.

Belangrijk om op te merken, is dat niet alle herschikkers hun consumptiepatroon aanpassen. Sommigen onder hen kunnen een hoog uitgavenniveau handhaven. In het algemeen lijkt 'economisch kapitaal' voor herschikkers een belangrijke troef te zijn. Bij de bekeerlingen en afwijkers (en ten dele ook bij de twijfelers) blijkt er evenwel nog veel meer aan de hand. Voor hen is de inperking van hun consumptie met name een essentieel onderdeel van hun waardenbeleving, die in het teken van 'de kwaliteit van het leven' staat. Meer nog dan economisch kapitaal bleken deze respondenten 'cultureel kapitaal' oftewel creativiteit nodig te hebben om hun leven succesvol te kunnen invullen.

Bij *afwijkers* stoten we op een doelbewust streven naar subsistentie, naar financiële onafhankelijkheid. Hun postmaterialistische, wat ascetische behoefte-ethos was altijd al aanwezig.

In tegenstelling tot de afwijkers ervaren de bekeerlingen een *omkering* in hun waardenhiërarchie. Ze schetsen een dynamiek waarin, gelijktijdig met hun teruggeschroefde arbeidsparticipatie, hun behoeften minder materialistisch werden. Bij enkele bekeerlingen vinden we zelfs een doorgedreven verhaal terug van 'onderconsumptie' of 'zelfbeperking' (Geldof 1999), waarbij ze zich afzetten tegen de gangbare consumptienormen, tegen hun eigen vroegere materialistische ingesteldheid:

"Financieel is er geen enkel probleem. Het laatste jaar zijn we begonnen met afbouwen, onderconsumptie, het tegenovergestelde van de rest. We hadden snel door dat door iets te consumeren dat je daar niet gelukkiger van werd. Hoe meer auto's, tv's, dat is even geluk maar dat is direct weg en je wil iets nieuw. En daarmee zijn we beginnen gaan onderconsumeren, ook vanuit milieuoogpunt. (...) We hebben de tv weggedaan. Een verschrikkelijke kost en tijdverspilling, telefoon weggedaan."

Peter, 28 jaar, technisch medewerker in loopbaanonderbreking.

Burgerschap

Burgerschap omvat ten eerste *formele* rechten en plichten. Zowel op het vlak van de toegang tot de stelsels van loopbaanonderbreking en deeltijdwerk als op het vlak van de uitkeringen en premies, ontdekten we bij onze responden-

ten enkele knelpunten. Wat de toegang tot de stelsels betreft, bleek dat onze loopbaanonderbrekers vaak pioniers zijn die te kampen hadden met onwetendheid en onwil vanwege hun werkgever. Ze moesten zelf het nodige 'kapitaal' aanwenden om hun rechten af te dwingen en hun wensen te realiseren. Ook verschillende deeltijdwerkenden moesten veel moeite doen om een deeltijdjob te bekomen of te behouden. Wat de loopbaanonderbreking betreft, gaan de uitkeringen en premies een volledige financiële afhankelijkheid tegen en samen met de garantie van allerlei sociale rechten voelen de betrokkenen zich goed beschermd. De term 'uitkering' strookt weliswaar niet met het principe van vrije keuze dat net een essentieel element blijkt in de verhouding van de loopbaanonderbreker tot de samenleving.

Ten tweede omvat burgerschap ook *morele* rechten en plichten. Onze respondenten verwijzen op dit vlak niet alleen naar de klassieke civiele, politieke en sociale rechten en plichten (Marshall, 1977), maar voegen er nog een vierde niveau aan toe: dat van het ecologisch burgerschap. Het zijn meer bepaald de *bekeerlingen* en *afwijkers* die respect voor het milieu als een maatschappelijke plicht zien en hun ecologische normen verbinden met hun situatie van niet of minder werken. Zo geven ze bijvoorbeeld aan dat hun situatie van beperkte arbeidsdeelname hen in staat stelt meer de fiets te gebruiken in plaats van de auto. Deze twee types respondenten worden daarnaast ook gekenmerkt door een vrijheidsretoriek waarin ze zelfbepaling als een soort basisrecht omschrijven:

I: "En wat vind jij dat uw rechten zijn als burger?"

R: "Mijn rechten? Wel met de keuze in verband met hoe richt ik mijn leven in. Of ik nu deeltijds werk of niet of voltijds. Ik vind dat je dat moet kunnen kiezen om dat te doen."

Hugo, 45 jaar, in deeltijd werkende lector.

Hiermee onderscheiden ze zich van de herschikkers die de verantwoordelijkheden van burgers ten opzichte van de samenleving benadrukken, onder meer via het uitoefenen van een betaalde job. Sommige herschikkers vullen deze verantwoordelijkheid in als 'nuttig zijn voor de gemeenschap' en zien het opnemen van zorg eveneens als een belangrijke morele bijdrage.

Loopbaanonderbreking en deeltijdwerk

Niet enkel rechten en plichten, maar ook een daadwerkelijke maatschappelijke participatie verbindt burgers met hun samenleving. Enkele respondenten schreeven hun arbeidsparticipatie net terug in functie van een of meerdere maatschappelijke engagementen zoals vrijwilligerswerk of een politiek mandaat. Het verband loopt evenwel ook omgekeerd. Verschillende loopbaanonderbrekers en deeltijds werkenden gaan onbedoeld door de afname van hun werk méér engagementen opnemen. Ze krijgen bijvoorbeeld meer tijd en aandacht voor noden in hun omgeving. Bij bekeerlingen vloeien hun engagementen soms voort uit het omschakelingsproces dat ze doormaken. Samen met een nieuwe kijk op de wereld nemen ze nieuwe taken als vrijwilliger op. Bij afwijkers 'komen en gaan' hun engagementen, net als werk. Bij herschikkers leidt het terugschreeven van hun arbeidsparticipatie niet steeds tot meer engagementen. Voor gezinsgerichte herschikkers is er enkel plaats voor indien de engagementen hun gezinsrol niet bemmeren of juist ondersteunen. Twijfelaars worden wel verleid door maatschappelijke engagementen, maar moeten zo al moeilijke afwegingen maken tussen werk en gezin.

Wat het achterliggende ethos inzake maatschappelijke participatie betreft, ontdekten we dat het verfiende arbeidsethos ook in deze levensdomeinen van toepassing is. Herschikkers motiveren hun activiteiten als vrijwilliger vaak door te verwijzen naar de waarden van solidariteit en zelfontplooiing. Bij bekeerlingen en afwijkers wordt dit participatie-ethos geradicaliseerd. Bij hen zijn beide waardenoriëntaties inherent verbonden en verlopen verantwoordelijkheden ten opzichte van de samenleving via verantwoordelijkheden ten opzichte van jezelf:

"Ik denk als lid van de samenleving heb ik eigenlijk de plicht om ervoor te zorgen dat de activiteiten die ik doe, dat ik daar een contentere mens van word. Zodanig ook dat ik dat contentement ook maatschappelijk binnen kan brengen."

Hugo, 45 jaar, in deeltijd werkende lector.

Ook hier geldt dat wat je doet, je goed moet doen, en anders doe je het beter niet.

Sociale orde

Mensen ontwikkelen sociale bindingen rond-

om de pijlers van het gezin en de familie, het werk en het gemeenschapsleven. Het *familiale* netwerk verandert bij de respondenten die louter hun rollen tijdelijk herschikken niet of slechts zolang de herschikking duurt. Verschillende herschikkers leggen nogal sterk de nadruk op het belang van familierelaties, daar waar afwijkers veelal net een zekere onafhankelijkheid ten opzichte van hun familie beklemtonen. Zij kiezen zelfgekozen banden zoals enkelen van hen die in een woongemeenschap terugvinden. Bekeerlingen schetsen een proces waarin ze een zekere afstand nemen van hun familie en ook hun contacten inhoudelijk anders gaan invullen. Zij zoeken een grotere vrijheid voor de eigen, rolspelende persoon, los van de sociale verplichtingen. Dit komt mooi tot uiting bij Roos, die haar arbeidsduur verminderde in functie van haar gezin, maar uiteindelijk een persoonlijk bekeringsproces doormaakte. In haar (latente) bekering nam Roos afstand van opgelegde, familiale verwachtingen:

"Dan werd er bij mij zo in de familie bijna geëist dat ik daar toch wel een namiddag ging doorbrengen. Want dus bij mij in de familie was dat heel belangrijk. Mijn zus ging niet werken, dus die was huismoeder. Mijn moeder ook. Het was heel belangrijk om samen een kopje koffie te drinken. (...) Ze [mijn moeder] vond dat heel erg op de moment dat ze voelde dat ik mij daar van losgemaakt had. En dat is hetgeen dat, denk ik, nu nog een rol speelt. Dat ze vinden dat ik daaruit weg ben. Dat ze daar geen greep meer op hebben. (...) Ik vind dat toch wel beter in mijn geval dat ik mij heb losgemaakt van mijn familie. Om te kunnen doen, wat dat ik zelf wil."

Roos, 43 jaar, in deeltijd werkende bediende.

Wat de relaties op het werk betreft, stelden we vast dat collega's géén belangrijke bron van vriendschappen zijn (zie ook De Ruijter, 1999, die tot een gelijkaardige bevinding kwam). Mensen ontmoeten hun collega's vrij zelden buiten het werk, en ook tijdens een loopbaanonderbreking vallen werkcontacten vaak weg. Wel is het zo dat het werk een belangrijke sociale rol speelt, maar dan niet als bron van duurzame vriendschappen, wel als een forum waar men eenvoudigweg dagdagelijks mensen kan zien en ervaringen kan uitwisselen. Dit is een van de belangrijkste redenen waarom in deel-

tijd werkenden voor een deeltijdbaan opteren. Respondenten die er niet in slagen deze werkcontacten te compenseren, lijden onder wat we het 'viermurensyndroom' willen noemen, overeenkomstig de verwijzing naar de 'vier muren' die in verschillende interviews terugkwam. Ze hebben last van een gevoel van isolatie, ze zitten gevangen in de besloten privé-wereld van hun eigen (t)huis:

"Dat je zo zegt van: ik zit hier altijd tussen die vier muren ofwel tussen die omheining en ge komt hier enkel een keer buiten om boodschappen gaan te doen."

Marleen, 41 jaar, verpleegster in loopbaanonderbreking.

De vrouwen die zich moreel verplicht voelen de beschikbare tijd aan hun gezin te besteden, lijken het meest vatbaar te zijn voor dit syndroom. Een gerichtheid op de eigen persoon daarentegen, bevordert het vinden van alternatieve contactplaatsen en -momenten.

Het gemeenschapsleven reikt vele kansen aan om de geslotenheid van de vier muren te doorbreken. Wanneer de gezinsgerichte herschikkers toegang verwerven tot publieke ruimtes, liggen deze meestal in het verlengde van hun gezinsverantwoordelijkheden. Vooral hun kinderen vormen een brug naar contacten met anderen, zoals via hun schoolse en vrijetijdsactiviteiten of via een vrouw- of kindgebonden verenigingsleven. Voor mannen zijn deze bij uitstek vrouwelijke ruimtes moeilijk toegankelijk:

"Ik vind het sociaal contact met de mensen, als je niet gaat werken, [niet vanzelfsprekend]. Op school zie je wel een keer mensen natuurlijk en je babbelt daar eens mee. Dat zijn dan natuurlijk meestal vrouwen. Je zegt daar wel een keer iets tegen maar dat zijn geen echte diepgaande gesprekken. Ik bedoel dat is toch anders als man daar tussen staan als dat je daar tussen allemaal mannen staat."

Philip, 35 jaar, ambtenaar in loopbaanonderbreking.

Typisch voor bekeerlingen is dat ze doelbewust aan een nieuwe sociale ruimte bouwen omdat ze hun oude sociale ruimte zijn ontgroeid. Dit lukt evenwel niet altijd even vlot. Bij afwijkers wijzigt hun gemeenschapsleven in het alge-

meen niet grondig. Hun eerder hoge deelname aan het publieke leven wordt verdergezet.

Het gemeenschapsleven krijgt evenwel niet enkel vorm via allerhande georganiseerde samenlevingsverbanden. De niet-georganiseerde, informele contacten met vrienden en burens zijn evenzeer van belang. Ook op dit vlak hebben sommige herschikkers de neiging zich terug te trekken in hun gezin. Een van de problemen waar zowat alle respondenten mee te kampen hebben, is dat er weinig mensen overdag beschikbaar zijn. De weinigen die wel overdag aanwezig zijn, zoals andere mensen in loopbaanonderbreking of vrienden of burens met een deeltijdbaan, evenals bijvoorbeeld gepensioneerd of mensen die in *shifts* werken, winnen aan belang. Ook hier blijkt deze wereld overdag een typische vrouwenwereld te zijn.

Bij bekeerlingen veranderen hun vriendschappen omdat ze ook op dit vlak hun referentiegroep bijschaven of heroriënteren. Verschillende vrienden vallen af, maar de band met diegenen die overblijven of erbij komen, wordt vaak intenser en hechter genoemd. Ook deze omschakeling verloopt niet altijd even gemakkelijk en voor sommige bekeerlingen loert eenzaamheid om de hoek. Zo vindt Peter, een voor dierenarts studerende loopbaanonderbreker, geen aansluiting meer bij zijn oude vrienden en dorpsmilieu:

"Ik zal niet zeggen dat die mensen mij verlaten, tussen haken dan, omdat ik dat gedaan heb, maar ik pas niet meer in die mensen hun wereld."

Peter, 28 jaar, technisch medewerker in loopbaanonderbreking.

In het algemeen nemen bij de respondenten de contacten in de buurt toe, omdat meer thuis aanwezig zijn de betrokkenheid op de onmiddellijke omgeving vergroot. Onder meer de twijfelaars benadrukken de pluspunten van deze evolutie. Het buurtleven, en daarmee ook het viermurensyndroom, fluctueert wel volgens de seizoenen. Vooral in de lente en de zomer leven de contacten op.

Een tweede aspect van de sociale orde waarin mensen zich positioneren, is hun sociale status. Mensen putten hun status uit verschillende bronnen. Ten eerste levert het werk vaak

– niet altijd – aanzien op. Zelfs loopbaanonderbrekers kunnen nog op hun beroepsstatus aanspraak maken. In het stelsel van loopbaanonderbreking zit immers een inherente verwijzing naar een professionele loopbaan ingebouwd. Vooral voor hogeschoolden, die veel investeerden in hun werk, blijft hun beroepspositie een belangrijke bron van maatschappelijk respect. Bij gezinsgerichte herschikkers verplaatst de bron van erkenning zich (ten dele) naar het gezinsveld. Hoewel als 'gepast' erkend, levert de rol van huisvrouw evenwel geen unanieme, hoge waardering op. Mannelijke herschikkers zijn op dit vlak bevoordeeld: hun situatie is minder vanzelfsprekend en lokt daardoor meer bewondering uit. Naast het werk en het gezin, verwerven sommige respondenten aanzien via het volgen van opleidingen en studies. Ook het diploma fungeert als bron van prestige. Het is een vaste waarde die in een flexibele loopbaan als permanente bron van identiteit dienst doet.

Maatschappelijke engagementen lenen zich meer dan strikte vrijetijdsactiviteiten tot het verschaffen van een sociale status, tenzij deze laatste een duurzaam en opbouwend karakter hebben. In onze interviews ontdekten we evenwel dat onze respondenten ook nog op andere manieren status verwerven dan via een of ander afgebakend levensdomein. Met name de *act* van de keuze voor een loopbaanonderbreking of deeltijdwerk levert ook op dit vlak aanzien op. Bekeerlingen en afwijkers worden bewonderd als zachte rebellen die rollen doorbreken, en wekken afgunst op omdat ze hun postmaterialistische waarden kunnen naleven.

"Wat je ook hoort dat ik een beetje van alles kan en doe en dat ik eigenlijk het leven wel kan inrichten zoals ik het zelf wil. Dat merk ik wel dat mensen, ik ga niet zeggen jaloers maar ik hoor daar toch wel soms zoiets onderhangen van zeg jij doet dit en dat maar oh en ik zit maar op mijn kin te kloppen."

Gerard, 35 jaar, in deeltijd werkende rij-instructeur.

Voor bij herschikkers fungeert hun teruggeschroefde arbeidsparticipatie als statussymbool omwille van heel andere redenen: in de ogen van omstaanders wekt het de suggestie van materiële rijkdom.

"Van sommige mensen zeggen van ja jullie kunnen jullie dat permitteren, allez, ze weten niet hoeveel dat wij verdienen. Omdat sommige mensen ons als rijke mensen beschouwen. Ik vind dat niet."

Philip, 34 jaar, ambtenaar in loopbaanonderbreking.

Wat de *tijdsstructurering* betreft, ontdekten we dat loopbaanonderbreking en deeltijdwerk in het algemeen gepaard gaan met een overgang naar een trager levensritme. Deze verandering vergt de nodige moeite en tijd (het aanpassingsproces varieert tussen één maand en één jaar, met een accent op drie maanden), maar wordt door de meeste respondenten sterk gewaardeerd.

Hoewel het levensritme vertraagt, valt de tijdsstructuur niet weg. Bij een deel van de respondenten komen er bij het wegvallen van het werk andere *externe* structureringsprincipes in de plaats. Een van de ritmes die vooral de gezinsgerichte respondenten willen opwaarderen, is dat van kinderen. Zowel hun biologische, schoolse als vrijetijdsritme krijgt meer ademruimte. Bij andere respondenten leggen activiteiten in de sfeer van studies, vrije tijd of maatschappelijke engagementen net als werk een zekere externe structuur op. Sommigen zoeken deze vervangende uitwendige structurering doelbewust op. In deeltijd werkenden waarderen hun deeltijd-job onder meer ook net omwille van de structurerende kracht ervan.

Een opvallende vaststelling in de gesprekken is evenwel dat er meer aan de hand is dan een wissel van externe structurerende activiteiten. Vooral bekeerlingen en afwijkers willen zich net bevrijden van opgelegde structuren en plaatsmaken voor een eigen, zelfbepaald levensritme.

"Het heeft ook een stuk te maken met als mens te erkennen, dat je niet alleen geleefd wordt door omstandigheden die dat je feitelijk zelf gecreëerd hebt, maar waar dat je feitelijk door geleefd wordt. Dat je op zeker moment zegt van, oh neen, ik wil toch wel een beetje naar mijn eigen ritme kijken."

Kris, 39 jaar, in deeltijd werkende kinesist.

Het zich afzetten tegen een al te strikte externe tijdsstructurering betekent weliswaar niet dat de tijdsbesteding elke structuur verliest. Afwijkers en bekeerlingen vallen met name terug op een ritmering van binnenuit, die gestuurd wordt door interne discipline of 'zelfdwang'.

"Ik zorg meestal dat ik in de voormiddag alles gedaan heb, en dat ik in de namiddag voor mezelf en mijn zoon kan bezig zijn zoveel mogelijk. Gaan wandelen of gaan fietsen en toestanden. Proberen in te delen zo."

Gerard, 35 jaar, in deeltijd werkende rij-instructeur.

Bekeerlingen heroriënteren hun levensritme en tijdsgebruik hierbij zodanig dat ze een zekere afstand nemen ten opzichte van de 'werkende maatschappij' en daardoor hun terugkeer naar een (voltijd)job bemoeilijken.

"Rap, rap, rap. Daar was eigenlijk bijna geen tijd meer om te leven. Ge vergeet dat. Ge vergeet dat er nog iets anders is. Ge vergeet wat op de stoel zitten is, en nu ga ik eens nadenken over dit of de onzin van dit of de zin van dat. Dat vergeet ge dus, als ge zo bezig zijt. Daar wil ik niet meer naar terug hè."

Rita, 35 jaar, medewerker personeelsdienst in loopbaanonderbreking.

Ook twijfelaars worden door een soort lichte bekering in de war gebracht en gaan het eigen levenstempo in vraag stellen.

Besluit

Loopbaanonderbrekers en deeltijds werkenden zijn geen uniforme groep. Het (gedeeltelijk) opzich schuiven van de werkrol betekent voor hun integratie niet steeds hetzelfde. Het is dan ook aangewezen een genuanceerd antwoord te formuleren op de vraag of en hoe integratie mogelijk is zonder of met minder werk. Er zijn zeer zeker functionele alternatieven voor een voltijd baan voor het leven, maar de concrete gestalte hiervan is niet voor iedereen dezelfde. We ontdekten meer bepaald verschillende cultuurpatronen of types respondenten die telkens door eigen valkuilen en kansen worden gekenmerkt. De breuklijnen tussen de types manifesteerden zich meer bepaald in elk van de vier

integratiedimensies (persoonsontwikkeling, behoeftenbevrediging, burgerschap en sociale orde) die we in kaart hebben gebracht.

Zo biedt het gezin aan verschillende *herschikkers* veel sociale troeven, bijvoorbeeld op het vlak van identiteit, structuur, aanzien en contacten. In deze troeven schuilt evenwel ook een gevaar. Gezinsgerichte *herschikkers* moeten ervoor oppassen zich niet in de veeleisende gezinssfeer op te sluiten en zo hun eigen autonomie te ondergraven. De band met het werk (in het geval van een voltijdse loopbaanonderbreking een theoretische band) levert voor hen daarom een integratief voordeel op. Het biedt ten dele een uitweg voor de tanende legitimiteit van de klassieke huisrol. De integratie van de meer persoonsgerichte *herschikkers* verandert tijdelijk wat van karakter, maar wordt nauwelijks verstoord door de keuze voor een verminderde arbeidsdeelname. Enkel zijn sterk op werk gericht en hun integratie heeft er zelfs vaak baat bij dat ze hun werkrol kunnen manipuleren. *Bekeerlingen* kunnen mede dankzij hun keuze voor loopbaanonderbreking of deeltijdwerk hun identiteit, aanzien, vaardigheden, consumptiepatronen et cetera heroriënteren en bewust aan hun sociale integratie werken. Hun oude leefstijl die niet meer voldeed, kan worden hertekend door te sleutelen aan hun werkrol. Voor deze respondenten schuilt het gevaar erin dat ze zich in hun bekering afwenden van de normale sociale verwachtingen en elke voeling met de arbeidssamenleving (en dus ook het werk) verliezen. De *twijfelaars* hebben het voordeel dat ze in hun leven chronologisch dan wel diachronisch met hun verschillende aspiraties kunnen bezig zijn: zowel met hun werk als hun gezin, met zowel wat ze voor zichzelf willen doen als wat ze voor hun naasten willen doen. Hun integratie wordt evenwel bedreigd door een knagende twijfel over hun keuze, wat de ontwikkeling van een eenduidige identiteit in de weg staat. De *afwijkers* tot slot zijn een heel eigen voorbeeld van hoe integratie zonder of met minder werk mogelijk is. In het algemeen zijn zij goed geïntegreerd, maar dan wel in een zelfgekozen subcultuur van postmaterialistische vrijbuiters.

Wat de verschillen tussen mannen en vrouwen betreft, kunnen we vaststellen dat de valkuilen die zich voordoen bij de keuze voor minder of

niet-werken voor beide geslachten verschillen. Voor mannen is er het probleem dat ze als trendsetters in een vrouwenwereld terechtkomen waarin voor mannen geen duidelijk afgeleide rollen beschikbaar zijn. Dit nadeel is evenwel tegelijkertijd een voordeel. Deze mannen verkeren in een unieke situatie om hun eigen rollen in te vullen en hier bewondering mee uit te lokken. Voor vrouwen ligt het probleem omgekeerd. Naarmate zij zich sterker identificeren met de voor hen traditioneel voorbestemde zorgrol lijkt de kans op een succesvolle sociale integratie kleiner te worden. In een geïndividualiseerde samenleving lijkt een zekere mate van reflexieve gerichtheid op de eigen persoon een evenwichtige participatie in diverse levenssferen te bevorderen en als dusdanig de sociale integratie te ondersteunen.

Wat de verschillen tussen een voltijdloopbaanonderbreking en een deeltijdbaan betreft, kunnen we stellen dat het zeker niet opgaat een van beide keuzes als de meest ideale te bestempelen. Een deeltijdbaan is zeer zeker een 'gemakkelijke weg' tot de voordelen die een baan vandaag biedt, zoals het dagdagelijks ontmoeten van mensen, het structureren van de tijdsbesteding en het ontwikkelen van vaardigheden. Hoewel een betaalde baan in alle integratiedimensies vaak een positieve rol vervult, slagen mensen in een voltijdloopbaanonderbreking er evenzeer in volwaardig deel uit te maken van het maatschappelijke gebeuren. Voor sommige mensen is een volledige onderbreking van de arbeidsparticipatie nu eenmaal de meest gepaste optie om een volwaardige integratie te garanderen of na te streven. Af en toe nemen mensen met name activiteiten of rollen op die tijdelijk met een betaalde job onverzoeenbaar zijn. In alle door ons onderscheiden types zijn zowel loopbaanonderbrekers als in deeltijd werkenden terug te vinden, hoewel een (extreme) bekering vooral met een voltijdse onderbreking gepaard lijkt te gaan.⁶

Tot slot willen we opmerken dat de sociale verandering die tot uiting komt in onze a-typische arbeidspatronen mogelijk een bedreiging inhoudt voor (de huidige vorm) van onze arbeidsmaatschappij. Met name de onverwachte, 'latente', bekeerlingen zijn mensen die door een leven met weinig of geen werk worden verleid en nadien anders tegen voltijdwerk aankij-

ken. Hun bereidheid om nog een continue voltijdloopbaan te doorlopen neemt af. Ook de doelbewuste, 'manifeste', bekeerlingen krijgen via hun verminderde arbeidsdeelname de kans om een andere levenswijze te verkennen en uit te bouwen. Samen met de afwijkers vervullen de bekeerlingen daarenboven een voorbeeld- en bevragsingsfunctie voor anderen. Zo geven verschillende bekeerlingen aan dat ze ook 'bekeerder' worden. Omdat het kunnen naleven van postmaterialistische waarden in zekere mate als statussymbool fungeert, zou een dergelijke keuze voor minder werk nog aan populariteit kunnen winnen. Anderzijds bieden de integratiepatronen van afwijkers en bekeerlingen mogelijk ook kansen ten gunste van onze arbeidssamenleving. In onze analyse merken we met name dat deze gebruikers van de stelsels van loopbaanonderbreking en deeltijds werk een verfijning van ons omgaan met arbeid laten zien, wat beter is aangepast aan onze moderne geïndividualiseerde maatschappij. Misschien zijn bekeerlingen en afwijkers wel voortrekkers van een ethos dat niet louter ten aanzien van het werk, maar óók ten aanzien van het werk verschillende troeven biedt. Zowel in als buiten het werk staat het verfijnde ethos voor evenwicht én kwaliteit, voor zelfontplooiing én solidariteit. Of nog sterker: voor kwaliteit dankzij evenwicht, voor solidariteit dankzij zelfontplooiing. Wellicht heeft zelfs de actieve welvaartsstaat (Vandenbroucke, 1999) baat bij meer van dergelijke pluriactiviteit, niet op de laatste plaats omwille van de sociale cohesie in een geïndividualiseerde samenleving.

Noten

- 1 Daarmee willen we complementair zijn ten aanzien van onderzoek naar de ervaringen van werkløzen, die niet vrijwillig voor hun situatie van niet-werken hebben gekozen.
- 2 Hoewel een wat hogere scholing dan gemiddeld kenmerkend is voor de ganse populatie loopbaanonderbrekers en waarschijnlijk ook voor de vrijwillig in deeltijd werkenden in België, ligt globaal gezien het scholingsniveau van de door ons geïnterviewde loopbaanonderbrekers en in deeltijd werkenden nog wat hoger.
- 3 Deze vier types zijn de *hoofdtypes*. Voor een verdere opdeling zie Vanderweyden, 2002.
- 4 Omwille van privacyredenen kregen alle respondenten een fictieve naam.

5 I = interviewer, R = respondent.

6 Belangrijk om op te merken, is dat we op basis van kwalitatief onderzoek geen uitspraken kunnen doen over de frequentie waarmee de types voorkomen in de populatie. Een survey bij 1.600 Vlaamse loopbaanonderbrekers die in 2004 zal worden afgenomen, zal hierover meer informatie leveren.

Literatuur

Berger, P.L. & T. Luckmann (1966). *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Doubleday & Company.

Boulin, J.Y. & R. Hoffmann (ed.) (1999). *New paths in working time policy*. Brussels: European Trade Union Institute.

Cantillon, B. (2001). *De ombuiging van een kostwinnersondersteunende naar een zorgondersteunende sociale zekerheid: de kwestie van de autonome zorgarbeid*. Symposium 2001. Een tweede eeuw sociale zekerheid. 14-15 juni. Den Haag.

C JD (1994). *L'illusion du plein emploi*. Futuribles, 183, 55-59.

Crompton, R. (ed.) (1999). *Restructuring Gender Relations and Employment. The decline of the Male Breadwinner*. Oxford: University Press.

Dumazedier, J. (1962). *Vers une civilisation du loisir?* Paris: Seuil.

Geldof, D. (1999). *Zelfbeperking in de risicomaatschappij. Een uitweg uit de crisis van loonarbeid, milieu en moderniteit*. Antwerpen: UIA.

Elchardus, M. & I. Glorieux (1995). *Niet aan de arbeid voorbij. De werkloosheidservaring als reflectie over arbeid, solidariteit en sociale cohesie*. Brussel: VUB Press.

Giddens, A. (1993). *Sociology*. Cambridge: Polity Press.

Glaser, B., Strauss, A. (1971). *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Chicago/New York: Aldline Atherton.

Hoof, J. van (2001). *Werk, werk, werk? Over de balans tussen leven en werken in een veranderend*

arbeidsbestel. Amsterdam: Boom.

Jahoda, M. (1979). *The impact of unemployment in the 1930s and the 1970s*. Bulletin of the British Psychological Society, 32, 309-314.

Jahoda, M. (1984). Social institutions and human needs: a comment on Fryer and Payne. *Leisure studies*, 3: 297-299.

Kroft, H., G. Engbersen & K. Schuyt (1989). *Een tijd zonder werk. Een onderzoek naar de leefwereld van landurig werklozen*. Leiden/Antwerpen: Stenfort Kroese.

Lauwers, J. (1987). *Op zoek naar welzijn*. Leuven/Amersfoort: Acco.

Marshall, T.H. (1977). *Class, citizenship and social development*. Chicago.

M aso, I. & A. Smaling (1998). *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom.

MTA (1999). *Wegwijs in ... de loopbaanonderbreking*. Brussel: Minisiterie van Tewerkstelling en Arbeid.

NAR (2001). *Collectieve arbeidsovereenkomst nr. 77 van 14 februari 2001 tot invoering van een stelsel van tijdskrediet, loopbaanvermindering en vermindering van de arbeidsprestaties tot een halftijdse onderbreking*. Brussel: Nationale Arbeidsraad.

Offe, C. (1995). Full Employment: asking the wrong question? *Dissent*, Winter, 77-81.

Pixley, J. (1993). *Citizenship and Employment. Investigating Post-Industrial Options*. Cambridge: University Press.

Ruijter, J. de (1999). *Collega en/of vriend? Een onderzoek naar de frequentie van vriendschappelijke contacten met collega's*. NSV-Marktdag (pp. 24). Utrecht.

Sue, R. (1982). *Vers une société du temps libre?* Paris: Presses Universitaires de France.

Vandenbroucke, F. (1999). *De actieve welvaartsstaat: een Europese ambitie*, Den Uyl-lezing 13 december. Amsterdam.

Vanderweyden, K. (2002). *Is er leven zonder werk? Over minder werken en sociale integratie op de drempel van de eenentwintigste eeuw*. Leuven: Acco. Doctoraalscriptie.